

УДК 347.684

ПРИРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ЯК ІДЕАЛЬНИЙ ВИМІР ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ

Альона РОМАНОВА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

SUMMARY

The author makes an analysis of human existence in the natural and legal space within the socio-natural space in which the social interaction and coexistence of human individuals are realized through the laws of natural law. Peculiarities of the categories “freedom”, “civil society”, “legal state” as the highest values of the person in the natural and legal space are investigated. It is concluded that a person cannot exist outside the conditions of the natural and legal being, and globalization processes in positive law contribute to the preservation of the harmonious integrity of the natural and legal space.

Key words: being, man, natural and legal space, socio-natural space, positive law, freedom.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано існування людини в природно-правовому просторі в межах соціоприродного, де реалізується соціальна взаємодія та співіснування людських індивідів через закони природного права. Досліджуються особливості категорій «свобода», «громадянське суспільство», «правова держава» як найвищі цінності людини в природно-правовому просторі. Зроблено висновок, що людина не може існувати поза умовами природно-правового буття, а збереженню гармонійної цілісності природно-правового простору сприяють глобалізаційні процеси в позитивному праві.

Ключові слова: буття, людина, природно-правовий простір, соціоприродний простір, позитивне право, свобода.

Постановка проблеми. Людина є суб'єктом формування позитивно-правового простору, а також «охоронцем» норм природно-правового простору. У цій ролі вона виступає як свідомий індивід, представник певних соціальних груп, носій тих чи інших поглядів на право, цінності, норми. Ідеальне існування людини у Всесвіті передусім передбачає, що вона розвиватиметься як вільна, незалежна особистість у природно-правовому просторі.

Загальнолюдські стандарти прав і свобод людини дедалі більше виходять за межі внутрішньої компетенції держав, тобто за межі їх правових просторів, і реалізуються в природно-правовому просторі за його нормами і принципами, що є прогресивним рухом до щораз більшої свободи і рівності між людьми. Тому філософсько-правове дослідження природно-правового простору є надзвичайно важливим для забезпечення і збереження ідеального виміру людського існування.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення підходів до формування ідеального середовища людського існування в умовах природно-правового простору, що має вагоме значення для його цілісності.

Проблема існування людини в природно-правовому просторі була предметом дослідження таких науковців, як О. Данильян, А. Козловський, С. Сливка, М. Соколов.

Особливості природно-правового і правового простору відображено в працях Л. Ганцевої, С. Максимова, Р. Хамітова.

Процесу забезпечення справедливості, рівності та гідності існування людини в природно-правовому просторі останнім часом приділяли чимало уваги такі вчені, як Т. Гарасимів, О. Грищук, В. Лозовой, О. Киричук та інші.

Попри публікації цих і багатьох інших науковців, проблема природно-правового простору як ідеального виміру людського існування надалі є актуальною. У її структурі недостатньо з'ясовано поки такі питання, як особливості соціоприродного простору, узгодженість дозволів і заборон у природно-правовому та правовому просторах.

Мета статті – удосконалити розуміння природно-правового простору, що існує в сучасній українській і закордонній юридичній науці, а також розкрити можливості поповнення філософсько-правових знань через уявлення про ідеальний вимір людського існування.

Виклад основних положень. Простір є загальною формою буття всіх матеріальних систем і процесів. Не існує об'єкта, який перебував би поза простором, як немає простору поза матерією. Поняття простору є фундаментальним поняттям людської культури. В основі категорії «простір» лежать соціальні відносини й без-

посередня колективна діяльність. Не випадково уявлення про простір на ранніх етапах розвитку суспільства мали соціалізований характер. І якщо виходити тільки із цього факту, створюється враження, що спочатку в міфології, потім в релігії, а відтак у філософії та праві (зокрема в сучасних концепціях), категорія простору виникає для того, щоб бути ареною діяльності людини. Створений божественними або природними причинами, він надалі визначається, формується, змінюється, розвивається завдяки і для діяльності людей. Людина, формуючи свої уявлення про світ на основі соціального й індивідуального досвіду, формує тим самим і простір.

Відомий учений і мислитель Е. Дюркгайм зробив висновок, що категорія простору є суто соціальною, обумовлена досвідом людей, а просторово-часові відносини за своїм змістом – це соціально загальнозначущі сприйняття індивідів [5, с. 27–67].

Прагнення володіти простором, територією властиве людині давно. У межах соціальної етології були розроблені уявлення про одвічно характерне для людей прагнення володіти територією. Тому існує думка, що таке прагнення сприяє ієрархічному розчленуванню соціуму, згуртовує членів конкретної території проти спільного ворога, гарантує безпеку всього суспільства [8, с. 112–137].

Категорія «простір» характеризує всі основні форми руху матерії – механічну, фізичну, хімічну, біологічну і соціальну. Найбільш складною формою руху є соціальна, тому що матеріальний носій є найскладнішим видом матерії. А головна відмінність соціоприродного простору як форми суспільного буття від усіх інших різновидів простору полягає в тому, що його виникнення і розвиток повністю пов'язані з діяльністю громадського суб'єкта (індивіда, соціальної групи, суспільства загалом). І соціоприродний простір виступає саме специфічною формою цієї діяльності.

Варто зауважити, що соціальна взаємодія, діяльність людей, суспільні відносини (зокрема правовідносини, як різновид соціальних відносин) – це те, що відрізняє соціальні системи від усіх інших. Соціоприродний простір як філософська категорія виражає співіснування і взаємодію різних сторін і моментів соціального буття, характеризує протяжність, обсяг і структуру суспільної форми руху матерії.

На нашу думку, соціоприродний простір є специфічною формою руху матерії, у рамках якої реалізується природна соціальна взаємодія, що виникає в процесі еволюції форм взаємодії як його вища форма. Слушно зауважив В. Орлов, що форма матерії – це матерія на певному шаблі свого розвитку [12, с. 36]. Отже, соціоприродний простір охоплює в чистому вигляді всі зазначені вище форми простору.

Соціоприродний простір як філософська категорія виражає форму існування вищого структурного рівня організації буття, тобто суспільства загалом.

Соціоприродний простір як форма соціального буття виступає і способом існування суспільних явищ, їх атрибутом, що виражений у русі, у послідовній зміні, у природно-історичному процесі, одночасно будучи умовою існування суспільного життя [4, с. 12].

Визначити соціоприродний простір можна як форму буття соціальної матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування соціальних явищ і природних процесів, як результат і форму людської життєдіяльності.

Загалом можна виокремити два основні підходи, у межах яких осмислюється соціоприродний простір. Перший з них фактично ототожнює його з поняттям соціального простору, «другої природи». Відповідно до цього підходу, людська сутність природи існує тільки для суспільної людини, бо тільки в суспільстві природа є для людини ланкою, що зв'яже її з іншою людиною, буттям її для іншого і буттям іншого для неї, життєвим елементом людської дійсності. Внаслідок цього продуктом предметно-перетворювальної діяльності людини виступає особливий предметний світ, що становить «другу природу», «олюднену природу», яка має суспільну якісну визначеність [9, с. 546]. Тобто соціальний простір розуміється як певний матеріальний атрибут суспільства, як певна активність людини з перетворення середовища проживання на сферу соціальної життєдіяльності. Однак цей «вузький» підхід не відображає всієї повноти соціального рівня організації простору. Друга позиція зводить соціоприродний простір до системи соціальних зв'язків і відносин усередині згуртованого і конфігуративно структурованого колективу людей. Потрібно відзначити, що специфіка соціального простору полягає в тому, що його виникнення й розвиток повністю пов'язані з діяльністю соціального суб'єкта. При цьому, відображаючи ставлення суб'єкта до зовнішнього світу, соціоприродний простір виявляється в матеріальних і духовних відносинах людей і їх результатах.

Отже, можна виділити два взаємопов'язані аналітичні рівні соціоприродного простору. Перший рівень охоплює всю сукупність елементів виробничої та соціальної інфраструктури, проявляється у всьому різноманітті людського розселення та природних комплексів, введених до процесу суспільної діяльності. Соціоприродний простір у цьому вимірі виступає як матеріально-просторовий світ, дислокований у природному просторі як штучному середовищі життєдіяльності суб'єкта. Це певний «олюднений природний базис», або «друга природа». Цей рівень соціоприродного простору відображає систему відносин «людина – довкілля». Другий рівень соціоприродного простору пов'язаний із системою відносин «людина – людина». Тобто це абстрактний простір, представлений сукупністю соціальних зв'язків і відносин.

Соціоприродний простір – це простір людської діяльності, він є динамікою людського буття у вигляді координації людей, їх дій і предметних умов, засобів і результатів їх життєвого процесу, у формах їх безпосередньо спільних взаємодій. Формування людського індивіда, становлення його особистості значною мірою детерміновано залученням його до наявного порядку простору-часу, передусім самим фактом його наявності. Отож, соціоприродний простір можна визначити як такий, що формується соціальними процесами і взаємодіями та в якому ці процеси і взаємодії реалізуються. Водночас соціоприродний простір характеризується географічними, економічними, духовними, політичними, ідеологічними, правовими, моральними, національними, расовими, культурними, адміністративними показниками. Він охоплює всі сфери життя людини.

Соціоприродний простір переважно розглядається як логічна конструкція для розуміння простору, що входить до системи суспільних відносин, які утворюють суспільне буття. Саме складність системності суспільного буття, структурованого на якісно різні види суспільних відносин, призводить до виділення конкретних форм соціоприродних просторів: правового, історичного, географічного, економічного, демографічного тощо.

Проблема виділення й аналізу специфіки різних соціоприродних просторових форм поки недостатньо досліджена у вітчизняній літературі. Водночас зростає потреба використання просторово-часових характеристик в аналізі різних сфер суспільного буття і дійсності [14, с. 102–117].

Логічно ми підійшли до твердження про те, що можливість існування різноманітних просторових форм дозволяє говорити про існування природно-правового простору. Природно-правовий простір є специфічною формою соціоприродного простору.

Актуально те, що правові явища є специфічними завдяки особливостям соціальної форми руху матерії, а тому можуть бути пояснені тільки через адекватну просторову формулу, і в той же час природно-правовий простір не можна пояснити тільки за допомогою уявлення про фізичний простір. І тут немає іншого виходу, окрім як визнати, що правові процеси відбуваються в якісно іншому просторі порівняно з фізичним простором.

Будучи істотою суспільною, соціальною, людина залежить від суспільства, а її формування зумовлене суспільним середовищем. Сама людина є безпосередньо джерелом появи права, яке, удосконалюючись, активно впливає на її формування і розвиток.

Поняття «природно-правовий простір» є генезисом трьох ключових самостійних елементів: «природа», «право» і «простір». Щодо права, то у своєму первісному, природному значенні воно є не що інше, як

необхідна форма духовного буття людини, воно вказує на той лад рівної вільної самостійності кожного, при якому тільки й можливе на землі духовне життя. Адже саме право існує у формі структурно впорядкованого сектору, сфери соціоприродного простору, в якому все різноманіття суспільних відносин представлено в особливому ракурсі, під специфічним кутом – в інваріантах санкціонованої юридичної нормативності [11, с. 186].

Звичайно, право є складним, багатовимірним явищем, що охоплює різноманіття соціальних, економічних, політичних та інших чинників суспільства та вимагає всебічного, філософського осмислення, оскільки проникає в усі сфери життя людини і суспільства загалом. Регулюючи різноманітні суспільні відносини, право виступає потужним регулятором, засобом управління соціальними процесами. У праві освоюються специфічні просторово-часові характеристики правової дійсності.

Термін «простір» використовують для того, щоб вказати на найважливіший атрибут соціального руху матерії, на форму, що залежить від цього виду матерії і не існує незалежно від нього, яка характеризується протяжністю й обсягом.

Звідси природно-правовий простір – це форма соціоприродного простору, у якій за допомогою норм права встановлюється стабільність у суспільстві, правопорядок і законність.

Ознакою природно-правового простору є насамперед те, що це об'єктивна форма організації соціального буття, об'єктивна реальність, яка існує незалежно від людини та її свідомості і дана нам самим світом (природою, Богом). Природно-правовий простір як об'єктивна реальність є незалежним від волі, бажань, думок окремих суб'єктів права. Водночас, укорінюючись у свідомості людей, об'єктивне перетворюється в соціальному процесі на суб'єктивне. Природно-правовий простір як форма руху передбачає взаємодію об'єктивного і суб'єктивного. Суб'єктивне так чи інакше пов'язане зі свідомістю, а саме з правовою свідомістю. Суб'єктивне залежить від людини та її свідомості і визначається здібностями індивіда (суб'єкта права) правильно або хибно (перекручено) усвідомлювати правову дійсність, норми права. Своєю чергою, суб'єктивне впливає на об'єктивне: що глибше і повніше суб'єктивне відповідає об'єктивному, то більшу роль здатне воно відіграти в суспільно-правовому житті.

Ще однією важливою ознакою природно-правового простору є його однорідність, що конкретизується в правовому просторі і виражається в конституційному закріпленні рівності перед законом і судом незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового й посадового становища, місця проживання, релігійних переконань тощо.

На увагу заслуговує також така характеристика природно-правового простору, як необхідність правомірної

поведінки людини. Адже, перебуваючи в правовому просторі держави, котрий, своєю чергою, належить до загального природно-правового простору, ми так чи інакше присягаємо не порушувати законів цієї держави [3]. Проте варто тільки переступити закон – порушити правові обмеження або установки, як людина тут же виявляється поза правомірною складовою правового простору певної держави, але в природно-правовому просторі. Як наслідок, руйнується єдність правового простору держави та порушується гармонійна цілісність природно-правового простору.

Суспільство, що претендує на звання цивілізованого, заснованого на силі природного права, а не на праві сили, має адекватно визначити єдині «правила гри», що в ідеалі є загальними основами соціального буття, і точно їх дотримуватися. Звичайно, сьогодні актуальними є глобалізаційні ідеї і в державному, і в правовому аспекті, але неможливо досягнути позитивних результатів у цьому процесі, якщо ігнорувати природно-цивілізаційні основи людського буття і співіснування.

Цілком очевидно, що все соціальне життя людини протікає в природному просторі. Людині потрібно враховувати просторові відносини, спільні для всіх форм орієнтації у світі для того, щоб регулювати правову діяльність суспільства. Природно-правовий простір можна розуміти як форму існування соціального буття права. Тому ми повинні говорити про поняття природно-правового простору як про філософську категорію, що відображає форму існування вищого структурного рівня організації буття, тобто суспільства. Природно-правовий простір, будучи формою існування вищого структурного рівня організації буття права, є основним механізмом підтримки соціальних зв'язків і відносин соціальних суб'єктів.

В епоху зміни систем цінностей і філософських основ світогляду простежується сплеск інтересу до філософського осмислення особливостей права. Право, маючи у своїй основі такі нормативні критерії, як рівність, свобода, справедливість, об'єктивно націлюється на встановлення правопорядку і стабільності в суспільстві, суворого й неухильного дотримання законів держави, забезпечення прав і свобод людини. Філософський підхід до дослідження правових проблем в умовах сучасного українського суспільства набуває особливого звучання, дозволяючи зрозуміти суть багатьох кардинальних перетворень при переході суспільства до нового якісного стану.

Право – це важливий не тільки юридичний і політичний, а й природний інститут, якому разом з мораллю і моральністю належить вирішальна роль у контролі й регулюванні життєдіяльності людини. Саме право, правові явища і процеси не можуть бути всебічно і повно вивчені поза їх зв'язком із суспільством. Справді, суспільство не зможе обійтися без соціального регулювання, у системі якого провідна роль належить

праву. Право як соціальний інститут являє собою спосіб регулювання поведінки людей, міру їх свободи, що виражається в системі загальнообов'язкових соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, що регулюють дії, поведінку і відносини людей та забезпечуються примусовою силою держави. Соціальний інститут права відноситься до регулятивної сфери суспільного життя, адже головне його призначення – це регуляція і контроль поведінки індивідів, укладення цієї поведінки в певні рамки, форми, прийнятні для суспільства загалом. Система правового регулювання спрямована на регулювання всього соціального поля без виділення будь-яких групових пріоритетів, бо всі повинні бути рівні перед законом. Саме праву належить найважливіша роль в утриманні людей від асоціальної поведінки та забезпеченні виконання їхніх прав й обов'язків на благо демократичної правової держави. Входячи в поле соціоприродної дії, правові терміни, дефініції, поняття неминуче набувають особливого значення, їх справжнє, реальне значення пов'язують з більш широким соціально-культурним світом стійких, панівних уявлень, ціннісних установок, соціально-психологічних стереотипів, у взаємодії з якими тільки й можливе функціонування зазначених термінів, дефініцій, понять. Але тільки тут, у сфері здійснення реальних соціальних, політичних, економічних дій виявляється суть, справжній зміст і значення категорій права, правових установок, інститутів в умовах конкретного місця і часу [2, с. 85].

Безперечно, свобода є однією з найвищих цінностей людини в природно-правовому просторі. Багато наукових учень та концепцій визначають свободу як вищу цінність, але інтерпретують її в різних, іноді навіть у протилежних сенсах. Відкидаючи розуміння свободи як можливості довільних вчинків на власний розсуд, що не «підзвітні» жодним законам (ні природним, ні позитивним), Дж. Локк пов'язує свободу із законом і рамками законності. Він зауважує, що метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи. Адже всі істоти живуть за певними законами (нормами, правилами), а там, де немає законів, там немає і свободи, стверджує мислитель [7, с. 285]. Аналогічного підходу до свободи дотримувався і Ш. Монтеск'є. Він відзначав, що свобода – це право робити те, що дозволяють робити закони, тобто свобода в рамках закону, і не важливо, чи це закони держави, чи норми моралі та природно-правові веління [10, с. 421].

У державному суспільстві, де є закони, свобода може полягати лише в тому, щоб людина мала можливість робити те, що може хотіти, і не була змушена робити те, чого не може хотіти. Свобода є правом робити все, що дозволено законами. Закон держави має бути втіленням норм природного права, вищої істини.

Поняття «свобода» нерозривно пов'язане з поняттями «громадянське суспільство» і «правова держава».

Громадянське суспільство – це певний соціоприродний простір, у якому люди пов'язані і взаємодіють між собою як незалежні індивіди. Свобода в громадянському суспільстві передбачає дотримання встановлених правил, узгоджуючи свою свободу зі свободою всіх і кожного. Людина, зіткнувшись з «природним простором свободи», починає на власному досвіді відчувати важкість відповідальності за ухвалені рішення. Досягнення ідеалу громадянського суспільства, що керується правовими законами, коли кожен громадянин вільний у межах, визначених свободою його співгромадян, є найвищим завданням людства, вирішення якого створює основу для розвитку всіх властивих людській природі творчих задатків. Проте хай як прагнуть люди до свободи, безмежної свободи бути не може. Навіть у соціоприродному чи природно-правовому просторі існує гранична межа свободи вчинків, котру не потрібно відмежовувати від свободної волі людини [13, с. 87]. Насамперед тому, що повна свобода однієї людини означала б свавілля відносно іншої.

Щодо прав людини, то вони є простором й одночасно межею для її свободи. Межа проходить там, де свобода однієї людини починає заважати свободі іншої, і єдиним механізмом встановлення меж свободи є право. Однозначно, що людство ще не винайшло іншої форми буття і вираження свободи в суспільному житті людей, окрім правової, адже право – це форма людських взаємин. Іншими словами, вираженням свободи, її критерієм є право, яке виходить з принципу формальної рівності індивідів. Право виражає реально можливий масштаб свободи, воно і захищає її, і визначає допустимі межі. Влучним є вислів І. Канта, що право є обмеженням свободи кожного умовою згоди його з такою ж свободою іншого, наскільки це можливо за загальним законом [6, с. 218]. Як слушно зазначає В. Нерсесянц, цінність права й полягає в тому, що воно окреслює сферу, межі та структуру свободи, виступає формою, нормою й мірою свободи, що одержує завдяки законодавчому визнанню офіційний державний захист [11, с. 183].

Важливою закономірністю розвитку природно-правового простору є прогресивний рух до щораз більшої свободи і рівності дедалі більшої кількості людей, залучення до цього процесу представників усіх верств і груп суспільства. Правова (державно-правова) форма прояву і вимірювання прогресу свободи можлива тільки у формі права з властивими йому загальністю, єдиним масштабом, рівною мірою, принципом формальної рівності індивідів. Вона проводить розмежувальну лінію між свободою і свавіллям, оформляє і нормує свободу. Право регулює відносини вільних індивідів як відносини незалежних один від одного суб'єктів, дії яких в умовах правової державності однаково підпорядковані вимогам загальнообов'язкового правового закону.

Дозволи і заборони, що регламентуються правом, і є нормативною структурою й оформленням свободи в

суспільному бутті людей, межі свободи, межі між свободою і несвободою. Безправна свобода – це свавілля, анархія, насильство. Такий стан характерний для позитивно-правового простору і навіть дещо виправданий його ж нормами, але не існує априорі в природно-правовому просторі, а є, як ми вже зазначали, його складовим елементом, як і загального буття соціуму. Справді, «міцний» позитивно-правовий простір немислимий без поваги до прав і свобод людини. Водночас запорукою його існування є правосвідомість особи. Вона передбачає тільки два обов'язки людини у сфері права – це повага прав іншої людини і захист своїх власних, коли вони порушені. На цій істині побудоване все людське буття.

Носій позитивно-правового простору – соціальний носій правових норм – це вільна, незалежна особистість у природно-правовому просторі. Якщо раніше держава слугувала для політичної легітимізації певного соціального прошарку та забезпечення його панування, то в природно-правовому просторі суб'єктові не потрібно, щоб вона (держава) забезпечувала комусь якісь привілеї. Як слушно зауважено в літературі, будь-які закони, котрі приймає держава, додають до всіх прийнятих звичаїв такі правила, які були в інтересах багатой меншості, закріплюючи нерівність і поневолення незаможної більшості [1, с. 192]. Особистість є суб'єктом формування позитивно-правового простору й «охоронцем» норм природно-правового простору. У цій ролі особистість виступає як свідомий індивід, представник певних соціальних груп, носій тих чи інших поглядів на право, цінності, норми права. В ідейно-світоглядній позиції суб'єкта представлені не тільки його особисті ідеї і проблеми, способи їх розв'язання, а й проблеми колективів, соціальних спільнот, суспільства загалом.

Загальнолюдські стандарти прав і свобод людини дедалі більше виходять за межі внутрішньої компетенції держав, тобто за межі їх правових просторів, і реалізуються в природно-правовому просторі за його нормами і принципами. Це означає, що загальнодержавне законодавство потрібно впорядкувати згідно з міжнародними правовими нормами.

Новою тенденцією збереження гармонійної цілісності природно-правового простору є глобалізаційні процеси щодо позитивно-правових просторів, тісно пов'язані з глобалізацією соціального простору в межах соціоприродного. Як відомо, для сучасного світу характерна глобалізація соціальних процесів, пов'язана з перетворенням людства на єдине органічне ціле. Глобалізація суспільних відносин полягає в тому, що досягнення людського розуму стають надбанням усього світового співтовариства, а на основі таких відносин все людство стає єдиним соціальним цілим, що забезпечить цілісність природно-правового простору. Кожен з нас, будучи громадянином тієї чи іншої держави (про-

стору певної держави), одночасно в широкому сенсі є громадянином і частиною всього людства. Людство як певна соціальна цілісність існувало завжди, але на різних етапах історії воно відрізнялося різним ступенем розвиненості інтегральних соціальних зв'язків. Зараз людство розвивається як соціальна спільнота, що охоплює весь світ, коли має місце відчуття спільної долі, спільного проживання на одній планеті. Можна відзначити при цьому щораз більшу об'єднаність людства загалом і кожної окремої людської долі. Людство відчуло потребу існування в єдиному людському просторі, котрий охоплює і природно-правовий – єдиний простір, у якому панують норми і закони ідеального (гармонійного) співжиття і який люди покликані берегти й охороняти.

Загострення глобальних проблем, таких як тероризм, зміцнення миру, становище біженців, стан екології, ведуть до ситуації, коли не гарантується безпека особистості як невіддільна умова безпеки життя в природно-правовому просторі, а завдання гарантування безпеки є проблемою всього людства і має глобальний характер. При цьому головним об'єктом безпеки стає людина, а саме – її права і свободи.

Висновки. Природно-правовий простір проводить розмежування між свободою і свавіллям, формує і нормує свободу. Людська свобода не може проявлятися поза умовами, в яких протікає буття людини. Природно-правовий простір передбачає, безсумнівно, створення правової держави в позитивно-правовому просторі. Створюючи правову державу, організовуючи громадянське суспільство, людство об'єктивно перебуває в пошуку нової гуманістичної моделі соціального устрою, у центрі якого має стати людина.

Список використаних джерел

1. Велик А.П. Социальная форма движения: явления и сущность / А.П. Велик. – М. : Наука, 1982. – 270 с.
2. Ганцева Л.М. Правовое пространство: социально-философский анализ (на примере Российской Федерации) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Л.М. Ганцева. – Уфа, 2001. – 192 с.
3. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : [монографія] / Т.З. Гарасимів. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 420 с.
4. Готт В.С. Пространство и время микромира / В.С. Готт. – М. : Знание, 1964. – 40 с.
5. Дюркгейм Э. Социология и теория познания / Э. Дюркгейм // Новые идеи в социологии. – СПб., 1914. – № 2. – С. 27–67.
6. Кант И. К вечному миру в 8 т. / И. Кант. – М. : Изд-во ЧОРО, 1994. – Т. 7. – 496 с.
7. Локк Дж. Два трактата о правлении в 3 т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
8. Малышев М.А., Яскевич Л.В. Социальная этология: критика биологизаторской концепции человека: историко-философские исследования / М.А. Малышев, Л.В. Яскевич. – Свердловск, 1983. – С. 112–137.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Диалектика природы (заметки и фрагменты) / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1961. – Т. 20. – 806 с.
10. Монтескье Ш.О духе законов / Ш. Монтескье. – М. : Мысль, 1999. – Кн. 2. – 672 с.
11. Нерсесянц В.С. Наш путь к праву / В.С. Нерсесянц. – М. : Рос. право, 1992. – 350 с.
12. Орлов В.В. Какой должна стать теория развития? / В.В. Орлов // Философские науки. – 1987. – № 12. – 36 с.
13. Сливка С.С. Філософія права : [навч. посібник] / С.С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.
14. Тадевосян Э.В. Социология права как специфическая отрасль социологии / Э.В. Тадевосян // Социально-политический журнал (социально-гуманитарные знания). – 2000. – № 2. – С. 102–117.